

DET PERFEKTE VENNSKAPET I *JULIE OU LA NOUVELLE HÉLOÏSE*

Øyvind Gjems Fjeldbu

Comment se pouvait-il qu'avec une âme naturellement expansive, pour qui vivre, c'était aimer, je n'eusse pas trouvé jusqu'alors un ami tout à moi, un véritable ami, moi qui me sentais si bien fait pour l'être?¹

spør Rousseau i *Confessions*. Nå er det ingen hemmelighet at Rousseau, med til dels paranoide trekk, var et svært vanskelig menneske å omgås, og det viste seg at han ikke maktet å holde på de gode vennene han engang hadde. Hans vennskap med Diderot endte i en hard verbal stillingskrig etter Diderots formulering i *Le fils naturel*: «J'en appelle à votre coeur, interrogez-le, et il vous dira que l'homme de bien est dans la société et qu'il n'y a que le méchant qui soit seul»², som Rousseau mente var en ond kritikk myntet på ham selv som menneske.

Den lille klagesangen over vennskapets illusjon som Rousseau fremlegger, bunner i at han hadde høye tanker om vennskapets verdi og betydning for mennesket, noe som kommer spesielt godt fram i hans brevroman *Julie ou la Nouvelle Héloïse* fra 1761. Denne lange romanen i seks deler, som ble en gedigen suksess blant de lesekyndige i 1700-tallets Frankrike, er historien om kjærligheten mellom den yndige, dydige, velstående Julie og hennes fattige, dydige og ensomme lærer Saint-Preux. Fortellingen domineres av karakterer formet etter Rousseaus eget hjerte, slik han selv formulerte det, og tegner et bilde av et idyllisk, utopisk samfunn ved navn Clarens, som i de siste tre delene av romanen er scenen for et lykkelig og rolig samliv mellom det ideelle kjærlighetsparet Julie og Saint-Preux, samt mellom Julies ektemann Wolmar, Julies venninne Claire og et tjenerskap. Vennskapsbegrepet er tildelt en stor plass i fortellingen og har en svært viktig funksjon. I dette innlegget vil jeg se på hvordan

¹ Rousseau, Jean-Jacques: *Les Confessions II*, Garnier-Flammarion, Paris, 1968, s. 181.

² Diderot, Denis: *Oeuvres complètes*, Tome X, Hermann éditeurs des sciences et des arts, Paris, 1980, s. 62.

forholdet mellom kjærlighetsbegrepet og vennskapsbegrepet kan bidra til å kaste lys over vennskapet som intimitetsrelasjon. Til dette vil jeg ha bruk for begrepene 'dyd' og 'lykke', som til alle tider har vært svært sentrale begreper i analyser av vennskapet.

Vi må gå helt tilbake til antikken, til de gamle greske og romerske samfunnene, for å finne fram til den begrepsmessige basis som har dannet grunnlaget for de fleste senere teorier om vennskapet. I antikken ble den menneskelige affeksjonen som gjør at vi tiltrekkes av hverandre, kategorisert i tre grupper: *eros*, *philia* og *agape*. Der hvor *eros* betegner kjærligheten, er *philia* nært til det vi kan kalle vennskapet, en sublimert form for kjærlighet knyttet til en eller få individer. *Agape* betyr til slutt en slags allmenn kjærlighet til menneskeheten som sådan. I antikken var det en gjengs oppfatning blant filosofene at kjærligheten, *eros*, ikke var annet enn «vennskapets galskap», en overskridelse av de klare grensene som vennskapet etablerte for gode og lykkelige menneskelige relasjoner. Både Aristoteles og senere Epikur, Cicero og Seneca la seg på denne linjen som opphøyde vennskapet som den ideelle intimitetsrelasjonen mellom mennesker, og som det var viktig å hige etter, på bekostning av kjærlighetens mer eksessive trekk. Nå har imidlertid aldri følelsens rolle i vennskapet blitt neglisjert, for den blir ofte fremhevet som et viktig element og et bærende fundament i forholdet, særlig hos stoikerne, men den er i motsetning til begjæret en rolig, behagelig følelse som fører til en annen nytelse enn den som kjærligheten kan tilby. Der hvor *eros* blir intens og selvutslettende, er vennskapet ved sin dydige essens en trygg og oppbyggende relasjon som gir en varig glede, uten den dionysiske rusen som *eros* kan være kilde til. Av de store gamle tenkerne var det faktisk bare Platon som satte *eros* høyere enn *philia*, noe som kan peke framover mot den mindre positive holdningen kirken ville ta i forhold til vennskapet som den perfekte relasjon noen århundrer senere, hvor kjærligheten og hengivenheten overfor Gud var det viktigste elementet. Vennskapet, en relasjon innenfor menneskelige grenser, kunne ikke måle seg med en slik opphøyd kjærlighet. Likevel er det noe guddommelig over det perfekte vennskapet, noe som også viser seg i *Julie ou la Nouvelle Héloïse*, gjennom beskrivelsene av Julie som en guddommelig skikkelse, som en engel, som en karakter som har en eiendommelig utstråling og som forgyller alt og alle rundt seg. Religionen og forholdet til Gud spiller dessuten en sentral rolle, spesielt i forhold til kjærligheten mellom Julie

og Saint-Preux, som opphøyes til en sublim, platonisk kjærlighet i de tre siste delene av romanen.

De antikke filosofenes oppfatning av vennskapet var elitistisk og aristokratisk, i den betydning at de gjerne foretok en kvalitetsrangering av forskjellige typer vennskap. Aristoteles var først ut i sin *Nikomakiske Etikk*, og hans system ble en viktig mal og inspirasjon for senere teoretikere. Lavest på hans rangstige var vennskapet basert på nytte. Dernest kom vennskapet basert på glede eller nytelse, mens det beste vennskapet, det som er basert på dyd, er det som vi kan kalle det *perfekte* vennskapet. Denne formen for vennskap er en modell som er reservert for en moralsk *elite*, for dydige mennesker, for dem som vet å leve ut sin natur på den best mulige måte, det vil si for filosofene selv. Det perfekte vennskapet er et vennskap som er et mål i seg selv, ifølge Aristoteles, og ikke et middel til å oppnå andre mål, som de to andre typene av vennskap kunne være. Dessuten er vennskapet, underforstått det perfekte, fundamentalt viktig og nødvendig for at mennesket skal kunne oppnå det som er dets mål i livet, nemlig lykken. Denne nære forbindelsen mellom det perfekte vennskap, dyd og lykke var en forbindelse som var så overbevisende sterk at den ble tatt opp og videreført av mange teoretikere etter Aristoteles. Epikur mente at vennskapet var ensbetydende med en tilværelse på siden av samfunnet og en opplevelse av en fullstendig lykke som var preget av ro og fredelig, harmonisk samvær. Cicero mente også at vennskapet, dyden og lykken henger nøye sammen i en syntese, og at det er viktig for mennesket å kunne ta del i denne relasjonen. Seneca påpeker også dette, når han skriver at selv en vis mann, som er ensom og *nok i seg selv*, ikke *vil* være alene. Det er med andre ord noe grunnleggende i menneskets *natur* som gjør at det vil søke et forpliktende forhold til andre mennesker, og det var en allmenn oppfatning blant de filosofene jeg nettopp har nevnt at mennesket *a priori* har en naturlig sosiabilitet som gjør at vi naturlig søker nærhetsrelasjoner slik som vennskapet, som er gjensidig, åpent og lykkelig.

1700-tallet er en brytningstid når det gjelder forholdet mellom *eros* og *philia*, og kjærlighetsbegrepet og vennskapsbegrepet glir på en måte over i hverandre på en annen måte enn tidligere. Der hvor de antikke filosofene hadde et klart skille mellom *eros* og *philia*, hvor *philia*, vennskapet, var den relasjonen som hadde høyest moralsk status, kan man på 1700-tallet se en utvikling som går mot at

kjærligheten tar over hegemoniet. Man begynner å snakke om vennskap i kjærlighet og om vennskap mellom kvinner og menn, noe som var et resultat av at kvinnene begynte å profilere seg gjennom forskjellige skrifter. Eksempler er Madame de Lambert som skrev essayet «De l'amitié», Mme d'Épinay, Mlle de Scudéry, Mme de Châtelet, Ninon de Lenclos med flere. Denne utviklingen av vennskapet får sitt uttrykk blant annet i en ny, sterk sensibilitet som introduserer begreper som *coeur* (hjerte) og *douceur* (behag, godhet) i vennskapsteoriene, og som vi finner igjen som sentrale begrep i *Julie ou la Nouvelle Héloïse*, hvor vi leser om det ideelle vennskapet mellom Julie og Claire, to kvinneskikkelser som inkarnerer de prinsipper som Rousseau legger til grunn for et perfekt vennskap. Hva består så disse prinsippene i? Hvordan skiller vennskapet seg fra kjærlighetsbegrepet i romanen? Og er det mulig å plassere Rousseaus vennskapsmodell inn i en tradisjon?

Vennskapet i *Julie ou la Nouvelle Héloïse* har sitt uomtvistelige grunnlag i dyden, i dydig virksomhet, i en dydig livsførsel. De fleste karakterene i romanen har en sterk og helt fundamental, for ikke å si naturlig, kjærlighet til dyden som livsprinsipp. De elsker dyden, og det er ingenting som fryder karakterene mer enn en dydig handling, basert på idealer om *honneur* (ære), *justice* (rettferdighet), *fermeté* (fasthet), *fidélité* (trofasthet), *pitié* (medfølelse), *amour* og *amitié*. Selv om Rousseau ofte blir fremstilt som en talsmann for en streng individualisme i den forstand at man må gå inn i seg selv for å kjenne seg selv, og at det er i seg selv at man finner kjernen til dyden, så er han likevel ikke mindre opptatt av en dydig praksis. Hva er vel vitsen med å være dydig hvis man ikke praktiserer dyden? Denne ekspanderende dydige virksomheten er sentral i *Julie ou la Nouvelle Héloïse*, og det er nettopp denne praktiseringen av dydene som gir karakterene en enorm tilfredsstillelse. Det er verdt å sitere Julies ektemann, Wolmar, for å eksemplifisere nettopp dette eiendommelige ved at karakterene føler et åndelig begjær etter dyden:

Il n'y a que des âmes de feu qui sachent combattre et vaincre; tous les grands efforts, toutes les actions sublimes sont leur ouvrage: la froide raison n'a jamais rien fait d'illustre, et l'on ne triomphe des passions qu'en les opposant l'une à l'autre. Quand celle de la vertu vient à s'élever, elle domine seule et tient tout en équilibre. Voilà

comment se forme le vrai sage, qui n'est pas plus qu'un autre à l'abri des passions, mais qui seul sait vaincre par elles-mêmes, (...).³

Man kan altså fastslå at det dreier seg om to typer begjær i romanen, et fysisk - seksuelt og et åndelig begjær. Sitatet må for øvrig relateres til den kampen som både Julie og Saint-Preux førte med seg selv etter at det var et faktum at de ikke ville få fullbyrde sin kjærlighet til hverandre. De søkte begge to tilflukt i vennskapets trygge omgivelser, noe som førte til at de kom seg ut av det moralske uføret de hadde kommet opp i. Julie fant tilbake til seg selv gjennom vennskapet til Claire, og Saint-Preux fikk uvurderlig støtte fra sin venn, engelskmannen Edouard Bomston. Gjennom Claires vennskap så Julie at hun fortsatt hadde kvaliteter ved segsog gjorde at hun kunne kalle seg venninne av en kvinneskikkelse av en slik unik støpning som Claire. Dette gjorde at hun igjen kunne heve seg mot sin gamle moralske standard, at hun gjennom vennskapets kraft fant tilbake til seg selv. Claire bærer i seg Julie, slik som Julie bærer i seg Claire. De er to, men én på samme tid. Vennskapet virker bestemmende på og gjenspeiler karakterenes grunnleggende identitet.

Det destruktive fysiske begjæret utgjør altså en trussel for de prinsippfaste karakterene Julie og Saint-Preux i de tre første delene av romanen, og før giftemålet mellom Julie og Wolmar går Julie og Saint-Preux gjennom en smertelig prosess som får sitt kulminasjonspunkt i det man kan betegne som et fall, nemlig hvor de gir etter for fristelsene. Julie mener etter dette å ha mistet seg selv, å ha mistet for godt det grunnlaget hun bygde hele sin eksistens på. Hun har bedratt de dydene som hun satte så høyt. Begjæret har tilsynelatende seiret over dyden. På en slik måte polariseres begjærets destruktive kraft og vennskapets skapende og positive kraft - gjennom å tilfredsstille et flammende begjær er nytelsen kortvarig, intens og moralsk destruktiv, mens vennskapet gir en varig nytelse, basert på et varig fundament, nemlig dyden. Slik viderefører Rousseau den gamle tanken om motsetningen mellom den fysiske kjærligheten som en kilde til kaos og tomhet, og vennskapet som det som bringer likevekt, mening og *plénitude* (fylde) i livet. Kjærligheten får nemlig et

³ Rousseau, Jean-Jacques: *Julie ou la Nouvelle Héloïse*, Garnier-Flammarion, Paris, 1967, s. 370.

helt annet uttrykk i det perfekte vennskapet, hvor den blir opphøyd, fritatt for begjær og drifter, og sublimert.

Det perfekte vennskapet i *Julie ou la Nouvelle Héloïse* er en hjertenes samhandling, en naturlig kommunikasjon, som karakteriseres av en gjennomsiktighet eller kanskje heller en umiddelbar forståelse av den andre. Det har forøvrig en aura av mystikk rundt seg, og noe mirakuløst over seg, mye fordi vennskapsbegrepet i denne romanen føyer seg inn i en *idealiserende* tradisjon. Det destruktive, seksuelle begjæret faller gjennom hos Rousseau, og kjærligheten, i sin sublimerede form, seirer. Men vennskapet i *Julie ou la Nouvelle Héloïse* har mye kjærlighet i seg, og den platonske, opphøyde kjærligheten som utvikles mellom Julie og Saint-Preux har mange likhetstrekk med det perfekte vennskapet. Det blir altså en perfekt syntese av det beste i kjærligheten og det beste i vennskapet som manifesterer seg mellom de to karakterene. Dette er kimen til at de kan leve sammen i Clarens i en varig og fullkommen lykke, som ikke har noe destruktivt ved seg, og som også transcenderer menneskets endelighet, døden. I *Julie ou la Nouvelle Héloïse* kan vi også se en slags utbredende, ekspansiv kraft i vennskapet som virker bestemmende på forholdet mellom individ - samfunn på den måten at det får sin fullverdige manifestasjon i det lille samfunnet Clarens. Dette kan minne om Epikurs oppfatning av det ideelle liv, det fullstendig lykkelige liv, hvor man lever i et marginalisert samfunn på siden av storsamfunnet, i sin egen lille verden, omgitt av de menneskene som man har det næreste og mest intime forhold til. Clarens er et samfunn etter Rousseaus hjerte, og karakteriseres gjennom et rigid hierarki med en *pater familias* (Wolmar) på toppen som overvåker og styrer det hele. Det handler ikke så mye om likhet som det å få de som tar del i samfunnet, til å føle seg like. Man kan si at det er et slags vennskap som binder dette samfunnet sammen, hvor det fungerer som et organisk hele, et vennskap som har sitt grunnlag i de dydige karakterene, de vise skikkelsene som dominerer *Julie ou la Nouvelle Héloïse*.

Rousseau bidro, som jeg allerede har nevnt, til en fortsatt idealisering av vennskapet gjennom denne romanen. En slik idealisering av en allmennmenneskelig relasjon får raskt karakter av å være en romantisering, og på 1700-tallet ble det reist kritiske spørsmål om en slik idealisering var riktig. Siden det som regel blir satt likhetstegn mellom det perfekte vennskap, dyd og erfaringen av

lykke, får denne typen relasjon et skinn av å være uoppnåelig for mennesket. Det finnes ganske enkelt ikke slike perfekte relasjoner i menneskets verden. Rousseau var grunnleggende skeptisk til det etablerte samfunnets normer og verdier, som han mente var korrumperte og falske, og gjennom fiksjonen så han muligheten til å utarbeide det som kan være *mulig* for mennesket å oppnå når det gjelder intime relasjoner, i en tenkt verden. Mennesket er naturlig godt, mente han, og i vår roman viser han *mulighetene* for mennesket når det gjelder relasjoner slik som vennskap og kjærlighet. Han har et godt tankemessig fotfeste i antikke begreper, mer enn mange av hans samtidige hadde, som ikke i samme grad som Rousseau la vekt på å fremstille perfekte vennskap, men heller mer oppnåelige og realistiske vennskap basert på de eksisterende normer i samfunnet. I og med at Rousseau bedømte samfunnets normer og verdier som korrumperte og falske, kunne han ikke legge fundamentet for menneskets vennskap i dette samfunnets sosiale struktur. Løsningen var å legge grunnlaget for menneskets vennskap med hverandre i varige og evige verdier, basert på menneskets natur. Selv om det stoiske idealet om det sterke, selvstendige og vise mennesket står sterkt hos Rousseau, så har det likevel en grunnleggende naturlig mangel som kun kan fylles ved hjelp av vennskapet, ved å finne «l'autre soi-même». Men dette er altså et prosjekt som er uoppnåelig for mennesker flest, noe også Rousseau fikk erfare, selv om han selv altså mente at han var det mennesket i verden som var best skikket til å finne en Etienne de la Boétie, slik Michel de Montaigne gjorde det.

